
O KNJIZI SANDRE ŠĆEPANOVIĆ *EMPEDOKLE: O USTROJSTVU SVETA I LJUDSKOJ SUDBINI* (FRAGMENTE S GRČKOG PREVELA MARJANCA PAKIŽ), AKADEMSKA KNJIGA, NOVI SAD, 2021.

Aleksandar Đakovac

Ne događa se odviše često da se na našoj intelektualnoj sceni pojavi monografija o nekom antičkom autoru, koja pored toga što prati najnovije naučne debate i rezultate istraživanja, sadrži i kvalitetan prevod učinjen sa izvornika, opskrbljen suvislim i korisnim komentarima. U slučaju kada se tako nešto dogodi, onda je potrebno ukazati na taj kulturni događaj i posvetiti mu pažnju, što i nastojimo da učinimo ovim prikazom.

Studija, koju kao recenzenti preporučuju uvaženi profesori Aleksandar Loma, Miloš Arsenijević i Daniel Marković, nudi čitaocima iscrpna obaveštenja o Empedoklu iz Akraganta (Agrigenta) na Siciliji i njegovom delu. Kao što se iz bibliografije može videti, Sandra Šćepanović, autorka studije i profesorka Odeljenja za klasične nauke Filozofskog fakulteta u Beogradu, izrazito dobro je upoznata i sa starijom i sa najnovijom naučnom literaturom vezanom za ovu temu, kojom suvereno vlada. Sačuvane filozofske fragmente Empedokla sa grčkog

jezika znalački, pronicljivo i pesnički zanosno prevodi klasični filolog i profesorka Filozofskog fakulteta u penziji, Marjanca Pakiž.

O značaju Empedokla nećemo ovde posebno govoriti, već ćemo se samo pozvati na uvid Čarlsa Kana koji njegov doprinosi rečito sumira: „Ako posmatramo njegov doprinos kao prirodnog filozofa, Empedoklov sistem označava jedan od odlučujućih momenata u zapadnoj intelektualnoj istoriji, pošto je njegovo učenje o četiri elementa ostalo temeljno za shvatanje materije tokom više od dvadeset vekova, sve do pojave savremene hemije“ (Kahn 2001: 18).

Studija je sastavljena iz dve celine. U prvom delu koji može da se podeli na dva poglavlja, čitaocima je predstavljen Empedoklov život kao i njegova dela. Kako ovakvoj monografiji i priliči, autorka iscrpno ali i veoma pregledno i jasno predstavlja *status questionis* tema koje se istražuju, ne-nametljivo i na inkluzivan način se opredeljujući za rešenja koja smatra

uverljivijim. Iznoseći, na primer, argumente u korist teze da Empedoklovi spevovi *O prirodi* i *Očišćenje* u stvari predstavljaju jedinstveno delo, autorka se priklanja tradicionalnom shvatanju prema kome je reč o dva zasebna spisa, pritom prihvatajući holistički pristup pri analizi Empedoklovihi stavova (Šćepanović 2021: 41). Drugi deo ove studije čine fragmenti, koji su navedeni u originalu, odnosno na grčkom jeziku sa leve strane, i u prevodu (i to u heksametru) i navedeni sa desne strane. Fragmenti su praćeni iscrpnim i vrlo dragocebnim komentarima. Važno je istaći i da je, s obzirom na najnovija istraživanja predložen originalan i, kako nam se čini, umesniji poredak fragmenata kao i njihova nova numeracija (uz koju stoje i redni brojevi fragmenata u drugim uticajnim izdanjima). Jedna od osobenosti ovog izdanja predstavlja i *appendix*, to jest dodatak kojim su obuhvaćene nerazvrstane papirusne celine koje pripadaju Strazburškom papirusu. Upravo zahvaljujući i tom dodatku ova monografija postaje izrazito aktuelna, budući da je papirus iz Univerzitetske biblioteke u Strazburu objavljen tek krajem XX veka, a reč je o vrednom dokumentu na kome se nalaze i određeni heksametri koji do tada nisu bili poznati. Na samom kraju ove studije nalazi se uvek zgodan *Index locorum*.

U ovom prikazu nije moguće ni nabrojati, a kamoli predstaviti brojne teme koje su zastupljene u ovoj monografiji. Upravo iz tog razloga, zadržaću se samo na određenim uvidima, koji mi se kao teologu, čine posebno plauzibilnima za razumevanje njihovih daljih filozofskih, ali i teoloških reperkusija. Uostalom, međusobna povezanost filozofije i religije kod Empedokla ne predstavlja nekakvu anomaliju u odnosu na njegove

prethodnike predsokratovce, već pre ukazuje da se radi o značajnom segmentu celokupne predsokratovske misli (up. Sassi 2018: 130).

Empedokle je pravi „fizičar“ ili filozof prirode, i on ontološki osnovu sveta vidi u četiri elementa (vatra, voda, vazduh i zemlja) koji se pod uticajem sila spajanja i razdvajanja, Ljubavi i Mržnje, neprestano sjedinjuju i razdeljuju. Prema Aristotelu (Arist. *Metaph.* 985a31), upravo je Empedokle prvi koji je ove elemente imenovao i pripisao im status osnovnih gradivnih sastavaka celokupnog kosmosa. Pri tome se on, kako Aristotel primećuje, nadovezuje na ranije „fizičare“, s tim što elementima koje su oni istakli dodaju zemlju kao četvrti (Šćepanović 2021: 57). Iako su ove ideje bile prisutne i kod ranijih filozofa prirode, a pre toga kod Homera i Hesioda, Empedokle je taj koji – iako i sam sklon pesničkom izrazu – o njima govori na filozofski i sistematičan način. Tako sistematizovan, ovaj njegov uvid je vremenom postao opšte mesto, bitno utičući na poimanje sveta antičkog čoveka, od kosmologije do medicine (Šćepanović 2021: 59). Istovremeno, Empedokle je, kako se ističe, pripadao religijskoj tradiciji koja se vezivala za „tajna religijska učenja“ koja su mahom bila zastupljena u južnoj Italiji i Siciliji, dok je i on sam sebi dodeljivao određene natprirodne moći (up. Šćepanović 2021: 10; fr. O1.4-12), a nazivan je i besednikom, i lekařem, i prorokom, i čudotvorcem. Zbog toga može da se tvrdi kako su kod Empedokla prisutne makar dve tradicije, jedna strogo filozofska ili naučna a druga mistička. Ipak, ispostaviće se da je filozofske elemente Empedoklovihi učenja moguće povezati sa onim elementima koji su etičko-religijski. Filozofski ili kosmološki elementi su oni delovi Empedoklovog

učenja u kojima Empedokle nastoji da pruži „objašnjenje sveta u celini kao i njegovih pojedinih delova“ i gde se primećuje uticaj jonske škole, odnosno Parmenida (Šćepanović 2021: 30).

Empedokle ističe da nastanak bilo čega iz ničega nije moguć, kao što nije moguć ni nestanak bilo čega što postoji. Ono što postoji, a to su četiri osnovna elementa, niti su nastali niti će nestati. I život, bilo ljudi, životinja ili biljaka, nije ništa drugo do spajanje ovih elemenata što ljudi pogrešno nazivaju „nastajanje“ (odnosno rađanje), dok njihovo razdvajanje pogrešno nazivaju smrt ili nestajanje. To je u osnovi učenja takozvanih „elejskih fragmenata“ (Šćepanović 2021: 52–53). Empedokle se uglavnom slaže sa Parmenidom da izvan celine nema ničega pa ni praznine. Kako autorka ističe, Empedokle prihvata Parmenidovu tezu prema kojoj ništa ne nastaje i ništa ne nestaje, ali za razliku od Parmenida, ne sumnja u verodostojnost čulnog sveta, već tu raznolikost nastoji da objasni (Šćepanović 2021: 54). Ipak ostaje činjenica da je Empedokle zavisao od Parmenidove ontologije. Četiri elementa jesu ono što stvarno postoji, dok su njihove kombinacije, iz kojih nastaju konkretna pojedinačna bića, uvek povezane sa propadanjem i smrću (Šćepanović 2021: 60). Ljubav i Mržnja, dva osnovna dinamička pokretača, kao da su u stalnom dijalektičkom odnosu. Konačno prevladavanje Mržnje dovodi do ravnomernog mešanja elemenata, koji tada čine loptasti Sfajros (Šćepanović 2021: 73). „Okrugli Sfajros, sav blažen u svojoj kružnoj samoći“, navodi se u jednom od fragmenata iz dela *O prirodi onoga što jeste* (Šćepanović 2021: 185; Fr. 23). Kako u napomeni primećuje autorka (Šćepanović 2021: 239; n. 148), Empedokle pravi oblik Sfajros u muškom rodu, umesto uobičajenog sfera, u ženskom.

Cilj ove promene je da omogući personifikaciju, predstavljajući sferu odnosno Sfajros kao boga u kome vlada Ljubav. To ipak nije konačno stanje sveta, već potpunim prevladavanjem Ljubavi zapravo otpočinje novi ciklus u kome jača Mržnja, koja vodi potpunom razdeljivanju četiri elementa.

Vrlo je zanimljivo Empedoklovo učenje o padu demona iz *Očišćenja* (Šćepanović 2021: 154–155; Fr. O4), koji su prema njegovom sudu sačinjeni od večnih elemenata. Razlog njihovog pada je to što su se poklonili Mržnji, zbog čega su podvrgnuti nizu inkarnacija, nakon kojih se vraćaju u prvobitno stanje blaženstva, od koga će ponovo otpasti kada se iznova pouzdaju u Mržnju (Šćepanović 2021: 116). Ovaj spoj kosmološkog i duhovnog koji nalazimo kod Empedokla, imaće svoje reminiscencije i mnogo vekova kasnije kod Filona, Klimenta Aleksandrijskog i Origena.

Neću se ovde upuštati u detaljnu analizu interpretativnih okvira u koje su Empedoklova učenja smeštena u okvirima helenskog judaizma i kasnije hrišćanstva. Pomenuti primer *daimona* koji biva proterivan iz elementa u elemenat kao okvir tumačenja judejske i hrišćanske ontologije i etike vrlo je rečit. Veza između Empedoklovog O4 (=B 115 i Filonovog QG I 170 je davno uočena. Ovde je zanimljiva transformacija u kojoj se *daimon* poistovećuje sa biblijskim Kainom, ali se izostavlja transigracija daimona-duše kao i čitav ciklus reinkarnacije. Na taj način Filon, moguće oslanjajući se na ranije jevrejske tradicije, tumači Post 4,11 u svetlu Empedoklovog fragmenata O4 i obrnuto (Mansfeld 1985: 131–156 [134–136]). Kasniji hrišćanski autori takođe poznaju Empedokla. Kod Klimenta Aleksandrijskog su sačuvani neki od njegovih fragmenata, a pouzdano znamo da je i Origen znao

za Empedokla, pošto ga pominje tri puta u *Protiv Kelsa* (*Contra Celsum* 1,32; 7,41; 8,53). Ilarija Rameli smatra da je upravo Empedokle uticao na Origenovo učenje o apokatastazi, nasuprot stoičkom koje je Origen kritikovao (Ramelli 2013: 8–9).

Naposletku, verujemo da će se knjiga koja je pred nama zasigurno pokazati kao nezaobilazno štivo za sve one koji žele da bolje upoznaju predsokratsku filozofsku misao. Pored onih kojima izučavanje ove oblasti predstavlja profesionalnu dužnost, i istraživači iz drugih oblasti će ovde pronaći mnoštvo zanimljivih materijala, a praznih ruku neće ostati ni oni koji naprosto žele da se bolje upoznaju sa filozofijom čuvenog Sicilijanca.

Literatura

- Aristotel (2017), *Metafizika*, prev. Slobodan Blagojević, Beograd: Paideia.
- Kahn, Charles H. (2001), *Pythagoras and the Pythagoreans: A Brief History*, Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Ramelli, Ilaria (2013), *The Christian Doctrine of Apokatastasis: A Critical Assessment from the New Testament to Eriugena*, Leiden: Brill.
- Mansfeld, Jaap (1985), „Heraclitus, Empedocles, and Others in a Middle Platonist Cento in Philo of Alexandria“, *Vigiliae Christianae* 39(2): 131–156.
- Sassi, Maria Michela (2018), *The Beginnings of Philosophy in Greece*, Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Origen (1953), *Contra Celsum* (translated by Henry Chadwick), Cambridge: Cambridge University Press.
- Šćepanović, Sandra (2021), *Empedokle: o ustrojstvu sveta i ljudskoj sudbini*, prev. Marjanca Pakiž, Novi Sad: Akademska knjiga.